

Algunhas cuestións sobre a antroponimia betanceira

SILVIA MUÍÑO NAVEIRA*

Sumario

A antroponimia é un campo dos estudos lingüísticos que non adoita investigarse en profundidade. Porén, nesta ocasión, e téndomos en conta a importante fonte documental que representa o Catastro do Marqués da Ensenada, percorrерemos algúns dos aspectos máis interesantes da antroponimia betanceira do século XVIII, e mesmo confrontaremos estes cos datos actuais. Obteremos, así, unha visión xeral sobre algunhas cuestións como os nomes femininos, masculinos, os apelidos máis comúns nas terras betanceiras e algúns apuntamentos sobre o proceso de castelanización que padeceu a antroponimia galega en xeral e a betanceira en particular.

Abstract

Anthroponomy is a field of linguistic studies which doesn't tend to be investigated in depth. However on this occasion, and taking into account the important documentary source of the Cadastre of the Marqués da Ensenada, we will cover some of the most interesting aspects of the anthroponomy of Betanzos of the 18th century, and we will contrast these with recent data. In this study we will obtain to a general panoramic view of some questions such as female names, male names, the most common surnames of Betanzos, and some notes of the process of castilianization which galician anthroponomics suffered in general, that of Betanzos in particular.

0. INTRODUCCIÓN

O estudo da antroponimia, ao igual que o da toponimia, é unha tarefa moi interesante á vez que dificultosa dependendo do período que esteamos a estudar. Nesta ocasión nas sucesivas páxinas intentaremos achegarnos a algúns dos aspectos máis interesantes que podemos tirar da principal fonte antroponímica betanceira de mediados do século XVIII, o catastro do Marqués da Ensenada. Mais antes de submerxírmonos no apaixonante mundo do estudo dos nomes de persoa coidamos que resulta interesante ofrecervos unhas breves pinceladas que sitúen a fonte de que tiramos toda a información que ofreceremos a continuación.

O Catastro do Marqués da Ensenada é unha enquisa que se fixo entre 1750-1754, nas vintedúas provincias que compuñan a coroa de Castela. Estaba encamiñada a coñecer o produto anual que se obtiña nas diferentes actividades (agricultura, gandería, industria, comercio), así como as rendas que dun ou outro tipo percibían os súbditos da coroa. Tiña como finalidade acabar co caos fiscal característico dos reinos da coroa de Castela e aplicar unha nova orde baseada na contribución única, de acordo coa riqueza de cada quen. Foi realizada segundo un decreto de 1749 de Fernando VI e a instancias do Marqués da Ensenada elaborouse o catastro. Os avatares posteriores desa reforma fiscal acabarían pospoñéndoa *sine die*, porque non se transformaron as bases socioeconómicas sobre as

***Silvia Muíño Naveira**, betanceira, é licenciada en Filoloxía Galega pola Universidade da Coruña e actualmente está a realizar a tese de doutoramento no campo da sociolingüística galega, baixo a dirección dos profesores Goretti Sanmartín Rei e Xosé Ramón Freixeiro Mato. O tema deste traballo xa foi obxecto dunha comunicación no II Congreso Internacional de Onomástica, celebrado en Pontevedra no 2006.

que se asentaba e foi atacada polos grupos privilexiados, que vían danados os seus intereses en beneficio da colectividade. Aínda que non se logrou o froito fiscal desexado o proxecto serviu para realizar o estudo máis interesante da riqueza do país da era preestatística e máis é unha fonte moi importante para o estudo da onomástica, tanto da antroponimia como da toponimia.

Para a elaboración do catastro deseñouse un interrogatorio de 40 preguntas ao que respondían cregos, alcaldes, rexedores e a veciñanza, convocados baixo xuramento e en presenza de xustizas e peritos nomeados para o caso. Preguntábaselles sobre a poboación, o territorio, os ingresos da gandaría, da industria, do comercio, etc. Os peritos comprobaban as declaracións e adxuntaban debuxos das terras, casas, muíños, etc. Unha vez finalizadas as operacións, facíanse públicos os resultados e abríase un prazo para as reclamacións. Cando este concluía, remitíanse as actas á Xunta Provincial de Única contribución e despois a Madrid; logo con estes datos formábanse os libros de rexistros de leigos, eclesiásticos e da real facenda. Galiza incluíuse no catastro como parte integrante da coroa de Castela.

Nas sete provincias galegas realizáronse un total de 3.836 operacións catastrais e máis outras 394, non incluídas, resultantes de se separaren coutos e lugares de señoríos que non constituían parroquia, pois esta foi a base sobre a que se traballou.

Nos resultados do catastro do Marqués da Ensenada da provincia de Betanzos sinálase a realización de 264 operacións catastrais onde foron recollidos 23.843 veciños e veciñas. Betanzos estaría, xunto coa Coruña e Tui, entre as provincias coa densidade máis alta¹.

Canto aos libros que deu como foito a realización do catastro para a cidade de que estamos a falar, consérvanse todos no Arquivo do Reino de Galicia. Este material pode ser consultado a través de microfilme; a consulta do orixinal hai un tempo que non é facilitada máis que en casos excepcionais debido ao deterioro que estaban a sufrir os libros por mor das continuas consultas. Nalgúns casos, o material, sobre todo o primeiro dos libros (o *Real de Legos*), está moi deteriorado. Consérvanse da cidade de Betanzos todos os libros, mais de catro deles foron dos que tiramos a información antroponímica. Os libros que están dispoñíbeis no Arquivo do Reino de Galicia e que manexamos foron os seguintes:

-Índice do *Real de Legos*. Ten 46 páxinas numeradas como recto e verso. Verdadeiramente forma parte do *Real de Legos* mais tratámolo como un libro aparte porque a numeración é distinta, o *Real de Legos* non retoma a seguida no índice. Neste libro hai unha relación por orde alfabética (entendamos o sentido de «alfabética» nestas alturas da historia, é dicir, a listaxe de nomes recolle ordenadamente os que seguen a orde das letras do alfabeto, mais dentro de cada unha delas hai un caos notorio) de toda a veciñanza comprendida no *Real de Legos*, e unha indicación da páxina deste libro en que se fala ou ben deles (ás veces está errada) ou ben do seu negocio ou ocupación.

-*Real de Legos*. Consta de 1757 páxinas, esta é a numeración que aparece no libro mais en moitos casos hai páxinas co número repetido, con saltos de números ou inclusive co mesmo texto escrito que na anterior, polo tanto, o número de páxinas varia do que aparece recollido no libro polos escribáns, mais para a recolleita dos datos seguimos fielmente a numeración que aparece neste. Este libro é o máis extenso de todos e recolle a información da maior parte dos individuos catastrados. A orde que segue é a das rúas da cidade recollendo os habitantes que viven en cada unha delas, para a partir de aí encadrar

exactamente a vivenda do individuo, declarar as outras casas que ten, onde están situadas, qué terras ten en posesión, de qué tipo son, a quen llas ten arrendadas, qué renda percibe po elas, etc. Por outro lado, a partir da páxina 1355 recóllense todos os oficios, primeiramente nun índice, e logo son tratados máis devagar encadrando a cada unha das persoas sinaladas anteriormente na súa profesión e declarando o que gañan anualmente por exercer esta.

-*Real de eclesiásticos*. Ten 175 páxinas. Fai unha relación dos eclesiásticos igual á que se fixo no libro anterior dos leigos, sinalando todos os aspectos que xa mencionamos mais, neste caso, referíndose a persoas que desempeñaban algún cargo na institución eclesiástica.

-*Personal de Legos*. Ten 257 páxinas. Comeza cun índice onde aparece unha listaxe dos oficios que son recollidos no libro, e o número da páxina en que se describe a xente que desempeñaba cada un deles. Encontramos, pois, moitos individuos que xa recolleramos no *Real de Legos* mais tamén hai algúns outros que non apareceran nin mencionados neste primeiro libro.

-*Respuestas Generales*. Consta de 31 páxinas. É o único libro de que non atopamos o orixinal, posto que no microfilme do Arquivo do Reino de Galicia o que aparece é unha copia da transcripción feita por Vales Villamarín no 1969 para o *Boletín da Real Academia Galega. Documentos históricos. Tomo III*. Este libro é o máis antigo xa que aínda que o catastro foi feito en Betanzos entre os anos 1750-1751, o libro de que estamos a falar data concretamente do 1750. Nel sinálanse os apartados correspondentes ás corenta respostas do interrogatorio. Hai que destacar que é o máis castelanizado de todos (non sabemos se esta especial castelanización se debe aos descoídos da persoa que o transcribiu ou ao grande labor castelanizador dos escribáns).

Ademais destes catro libros, hai no Arquivo un outro denominado *Libro de Estados* que non foi incluído nas nosas pesquisas por non conter información antroponímica relevante.

Este pequeno estudo é un achegamento á onomástica persoal das terras de Betanzos no século XVIII. Ao longo dos distintos libros que deu como froito a realización do castastro de Ensenada para a cidade de Betanzos, descubrimos unha moi vizosa fonte de información antroponímica de mediados do século XVIII. A recolleita desta información deu como resultado a elaboración dunha base de datos, que consta de 2150 rexistros, e onde aparece recollida toda a información antroponímica que atopamos no catastro. Esta base de datos actualmente pertence ao TILGA (Tesouro Informatizado da Lingua Galega) que se está a elaborar no ILGA (Instituto da Lingua Galega) e aínda que non é consultábel en rede espérase que nun futuro próximo poida chegar a tal e forme parte dun grupo de bases de datos antroponímicas máis amplo.

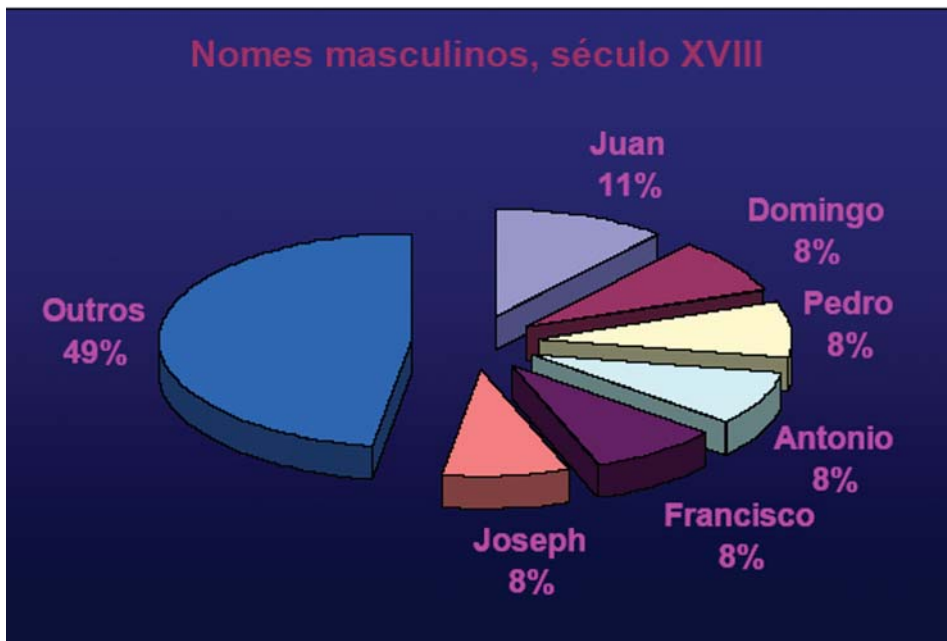
Hai unha enorme cantidade de aspectos que se poderían tratar nun traballo destas características e cunha fonte desta tipoloxía. Baseándonos nas pesquisas, faremos un estudo da antroponimia nas terras de Betanzos na metade do século XVIII, onde abordaremos cuestións arredor dos nomes de persoa e máis dos apelidos, estudando cales son os máis estendidos no momento na zona de Betanzos e observándonos como esta extensión evoluiu até actualidade, e aínda lembraremos con algúns exemplos concretos até que punto neste catastro a castelanización da antroponimia galega atravesaba por un momento crucial.

1. OS NOMES DE PERSOA: ANTROPONIMIA MASCULINA E FEMININA

Nos libros do catastro con que traballamos recollimos un total de 2150 nomes dos cales 1538 corresponden a nomes de homes e tan só 612 a nomes de mulleres². Polo tanto, e como ten acontecido anteriormente en estudos sobre antroponimia desta época³, as conclusións a que cheguemos con respecto aos nomes femininos nunca serán tan fiábeis como as que se refiran á antroponimia masculina. Máis aló disto, e a pesar do interesante que resultaría reparar nos datos estatísticos polo miúdo, nesta ocasión tan só sinalaremos a grandes trazos as conclusións a que chegamos tras as pesquisas.

A antroponimia masculina

A antroponimia masculina non presenta unha grande variedade na época de que estamos a falar, xa que os 1538 nomes de home rexistrados áchanse baixo tan só 145 nomes diferentes, cuxos dez primeiros postos ocupan, por orde de repeticións *Juan, Domingo, Pedro, Antonio, Francisco, Joseph*⁴, *Andrés, Manuel, Gregorio* e *Ygnacio*⁵. Outros moitos nomes de home aparecen en bastantes menos ocasións como *Caetano (Caietano/Cayetano)*⁶, *Pasqual, Agustín, Vicente (Bicente), Martín, Simón, Amaro, Lucas, Mathias* ou *Nicolás*. Como podemos observar na gráfica, os seis nomes que máis se repiten no catastro aparecen en máis da metade dos rexistros de homes que recollimos das fontes:



Algúns outros nomes masculinos que recollimos e que podemos considerar, por unha banda, nomes inusuais nas terras betanceiras do século XVIII, mais tamén, por outra banda, certamente exóticos son *Anastacio, Baupista, Bernardiño, Bernavé, Daniel, Eugenio, Faustino, Furivio, Gerónimo, Jorje, Michael, Lázaro, Raphael, Remixio, Ricardo, Rodrigo, Sancho, Theodoro, Thiburcio, Thoribio, Urbano, Xavier, Ylario* ou

Ysidoro. Como podemos observar, aínda que algúns deles naquel entón tivesen unha escasa presenza na onomástica persoal, na actualidade adoitan ser comúns, outros xa son case inexistentes.

Canto a algúns estudos que se teñen feito sobre a antroponimia nalgunha outra vila galega para esta época, e remitíndonos concretamente aos de Lema Suarez e máis a Cordeiro Moledo e Varela Pombo⁷, non podemos obviar os paralelismos cos datos que nós recollimos para a cidade de Betanzos. Nos tres casos, os nomes de home que sinalamos nos tres primeiros postos da lista, *Juan, Domingo e Pedro*, aparecen tamén ao comezo da relación de nomes ofrecidos tanto para a onomástica masculina de Berdoias como para a de Cangas do Morrazo. Podemos supor, á vista dos datos, que as tendencias onomásticas para bautizar os nenos na Galiza do XVIII moi probabelmente eran semellantes en todo o país, aínda tendo en conta a moi importante influencia que os nomes do santoral de cada lugar en concreto exercían na poboación.

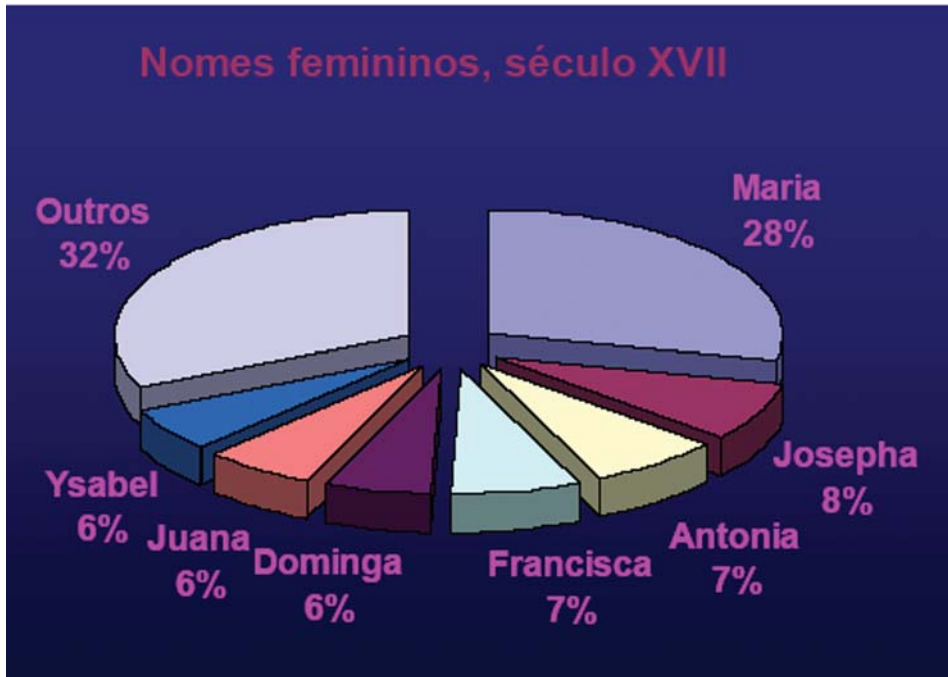
Polo que respecta aos nomes compostos masculinos que aparecen no catastro, encontramos un número deles non pouco importante, rexistrando 177 nomes con até 85 posibilidades combinatorias, existindo, polo tanto, unha grande diversidade entre as combinacións entre o primeiro e o segundo nome. Os nomes que máis a miúdo aparecen como primeiros son: *Juan, Joseph, Francisco, Pedro* ou *Domingo*, coincidindo en moitos casos cos máis habituais tamén entre nomes simples.

A denominación con máis dun nome é unha tendencia onomástica que fora iniciada nun primeiro momento polas clases máis poderosas e influíntes, nesta altura, aparece no catastro de Betanzos de mediados do século XVIII como totalmente estendida a todas as clases sociais. Para alén destes casos, debemos ter en conta que aínda sendo os nomes únicos os máis habituais, e non rexistrando poucos casos de individuos con dous nomes, tamén observamos que había individuos con inclusive tres nomes, e unha alta variabilidade entre as combinacións dos mesmos, é o caso de *Juan Antonio Pasqual Sánchez*, que aparece tamén como *Juan Antonio Sánchez* ou *Juan Pasqual Sánchez*.

A antroponimia feminina

Como xa anteriormente sinalamos, os nomes femininos ofrecen neste catastro unha variedade moito menor que os nomes masculinos, ascendendo a 612 os rexistros en que se recollen os datos de mulleres baixo 58 nomes distintos, e ocupando un escaso 28% no total de nomes recompilados na base de datos.

O nome *María* non é so que sexa o máis documentado no catastro senón que representa case un 30% dos nomes femininos que aparecen neste. O éxito deste nome reside na influencia da Igrexa Católica, e o apoxeo no culto á Virxe María, que aínda que acadara un grande desenvolvemento e medrara a apartir do século XII, será neste século cando o encontramos totalmente estendido como nome feminino ao longo da xeografía galega. Aínda tendo en conta a importancia do nome que encabeza a lista, non podemos esquecer a importancia que tamén tiñan outros nomes femininos como *Josepha, Antonia, Francisca, Dominga, Juana, Ysabel, Margarita, Angela* ou *Rosa*. Na gráfica observamos como, para alén do nome máis utilizado, nos seguintes postos hai unha maior diversificación que na antroponimia masculina.



Fronte a todos estes nomes máis usuais, encontramos unha serie de nomes femininos que tan só se rexistran nunha ocasión ou que, aínda sendo documentados en máis ocasións, resultan exóticos polas súas escasas aparicións no catastro. Entre estes encontramos os seguintes: *Alverta, Balthasara, Barvara, Beatriz, Bibiana, Cayetana, Dorotea, Elena, Eulalia, Guida, Joachina, Liverata, Luisa, Michaela, Petronila, Susana, Úrsula, Victoria, Ygnacia, Ysidora, Bentura* ou *Eusevia*.

Polo que respecta á aparición de dobres nomes femininos nos libros do catastro é un procedemento non tan habitual para as mulleres como para os homes. O nome preferido como primeiro para os nomes dobres segue a ser *María*, que aparece como primeiro nome do 40% dos rexistros con nomes dobres femininos recollidos no catastro, tamén hai que sinalar que *Ana* que aparece en 14 ocasións, correspondéndolle o primeiro lugar no 15% dos nomes dobres. Algúns dos nomes dobres máis inhabituais nas fontes con que traballamos son *Ana Gregoria, Ana Margarita, Angela Lorenza, Cathalina Rosa, Gregoria María, Jacinta Rosa, Liverata Antonia, María Magdalena, María Manuela, María Michaela, María Rosa, Rosa María* ou *Susana María*.

2. OS APELIDOS BETANCEIROS: DO SÉCULO XVIII Á ACTUALIDADE

Polo que respecta aos apelidos cómpre dicir que unha grande dos rexistros que recollimos dos libros do catastro tan só contan cun apelido, sendo unha minoría os que xa son denominados con dous, e habendo exclusivamente un 1% dos rexistros onde, moi probablemente por equivocación, non se recolle mais que o nome. É necesario sinalar que ao longo dos datos que observamos non atopamos indicios de que estea relacionada a utilización de dous apelidos cunha clase social elevada, xa que encontramos xente de diversas extraccións sociais con este sistema de denominación, agora ben, non podemos

obviar que aínda que non na totalidade dos casos, nunha grande parte deles ao lado destes rexistros aparece o tratamento *don* ou *doña*. Podemos advertir isto en varios exemplos:

Josepha Anes [=Anes de Castro] [panadera]⁸

Diego Areas da Cal [=Areas de Cal/Arias/Arias da Cal/da Cal] [alguacil]

Joseph [=Joseph Antonio]Bazquez [=Vazquez/Vazquez Cabanas] [cerero]

Unha outra cuestión moi interesante é observarmos cales eran os apelidos betanceiros máis frecuentes a mediados do século XVIII e qué datos nos ofrece o Mapa de Apelidos de Galicia⁹ para estes na actualidade¹⁰, mais non só isto, tamén resulta curioso observarmos se algúns dos menos utilizados naquel entón, xa desapareceron, aínda se conservan, ou, en moitos casos, veñen a amosar, máis unha vez, e como sempre que se traballa con este tipo de materiais, a castellanización que padeceu a antroponimia galega.

Algúns dos apelidos máis repetidos no catastro de Ensenada son os seguintes: *Vázquez, García, Sánchez, López, Rodríguez, Fernández, Matínez, Varela, González, Pérez* ou *Castro*, e cun volume moito menor de rexistros *Outeiro, Díaz, Seixas, Pena* ou *Pardo*. Como podemos observar, os cinco primeiros postos da listaxe están ocupados por apelidos patronímicos¹¹ e inclusive entre os dez apelidos máis utilizados tan só encontramos un que non o é. Así mesmo, e facendo unha comparanza con datos actuais dos apelidos máis frecuentes na Galiza, resulta sorprendente que até oito dos dez primeiros da nosa listaxe están entre os dez apelidos que máis se repiten na actualidade, estamos a falar de *Vazquez, García, López, Rodríguez, Fernández, Martínez, González* e *Pérez*. Polo tanto, a mudanza en dous séculos con respecto aos apelidos máis espallados nas terra de Betanzos e na Galiza en xeral, non foi significativa, xa que os primeiros postos seguen a ocupalos os apelidos patronímicos.

Polo que respecta aos datos que indica para Betanzos a Cartografía dos Apelidos de Galicia, entre os apelidos actualmente rexistrados na vila, os máis habituais son os seguintes¹²: *Sánchez, García, López, Fernández, Vázquez, González, Rodríguez, Pérez, Otero, Carro, Varela, Martínez, González, Díaz, Castro* e *Seoane*. Podemos observar, polo tanto, que as mudanzas non foron moitas, agora ben, é verdade, que algúns que non estaban entre os primeiros postos agora contan cun número importante de rexistros na nosa cidade como é o caso de *Carro* ou *Seoane*; outros como *Otero* xa presentan un índice de castellanización do 100%, xa que na vila deixou de existir o apelido *Outeiro*.

Polo que respecta a algúns apelidos dos máis infrecuentes no catastro de Ensenada, non só polo número de rexistros que o recollen, senón tamén por designaren estes a membros dunha mesma familia, moitos deles perdéronse no transcurso do tempo, de xeito que na actualidade, ou ben, son inexistentes na Galiza, ou ben, no censo betanceiro xa non os atopamos. Entres estes últimos están algúns verdadeiramente insólitos na actualidade como *Alencaster* (ou *Alencastre*), *Angrovias* (ou *Engrovias*), *Artimé* (ou *Artime*), *Bonus*, *Caneiro*, *Chinchón*, *Louza*, *Rueira*, *Dás*, *Yturbide*, *Abroxos*, *Ben* (ou *Ven*), *Brus*, *Escondón*, *Lura*, *Rende*, *Sisto*, *Sa*, *Troya*, *Tulla*, *Zarra*, *Drú*, *Fasende* ou *Faxil*. Algúns outros dos menos rexistrados no século XVIII non só sobreviviron senón que aínda teñen unha presenza minimamente significativa na actualidade como é o caso de *Gabin*, *Bujía* (na actualidade xa non se recolle *Buxía*), *Costoya*, *Mahía*, *Bolaño*, *Viñas* ou *Folla*.

Nun achegamento aos datos totais dos apelidos que recollimos do catastro de Ensenada para a cidade de Betanzos, podemos concluír que os máis abundantes son os patronímicos, e igualmente son os que teñen unha maior frecuencia de uso, mais aínda así, os apelidos

de orixe toponímica, os que indican profesión, oficio, etc, e os que indican cualidades ou características (que en moitas ocasións veñen de alcumes) tamén teñen un importante oco entre os apelidos betanceiros, aínda que non ocupen os primeiros postos canto a utilización dos mesmos.

3. A CASTELANIZACIÓN DA ANTROPONIMIA I: OS NOMES DE PERSOA

Como puidemos observar até o momento, e tendo en conta os datos que recollimos do catastro de Ensenada para a cidade de Betanzos, a castelanización, xa estaba a mediados do século XVIII totalmente desenvolvida nestas terras, tanto na onomástica feminina como masculina, cando menos no que se refire ao ámbito escrito¹³. Case a totalidade dos nomes de persoa que recollimos na base de datos están castelanizados, inseridos, polo tanto, no proceso de substitución da lingua galega pola española, sendo arredados os nomes galegos da documentación escrita e pasando a formar parte tan só da lingua oral. Tendo en conta algúns dos datos con que Xosé Lema Suárez traballa no seu estudo sobre a onomástica persoal de Berdoias, onde podemos apreciar a progresiva castelanización de moitos nomes de persoa, podemos deducir que nesta altura a castelanización dos nomes estaba moi avanzada no plano escrito.

As formas galegas dalgúns dos nomes masculinos recollidos, xa nin sequera teñen unha escasa aparición nos datos por nós recompilados, así, non encontramos os nomes galegos Agostiño, Afonso, Alberte, Antón, Anxo (aínda que curiosamente nunha ocasión aparece *Anxel*), Bertomeu, Bieito, Brais, Cristovo, Domingos, Estebo, Joan, Lois, Lourenzo, Martiño, Paulo ou Xiana, mentres que as formas correspondentes do español repítense continuamente ao longo de todos os libros do catastro, ademais de todos os nomes que son coincidentes nas dúas linguas. Aínda así, non podemos esquecer que en tres ocasións rexistramos o nome galego *Thomé*, nunha *Bernardiño*, e máis en catro ocasións *Caetano*, sempre competindo coas respectivas formas do español.

Polo que respecta á onomástica feminina atopámonos cunha situación semellante. As formas propiamente galegas case non teñen representación, tan só documentamos *Mariña*, tendo en conta que non sabemos cómo se pronunciaban formas coma *Angela*, *Jacinta* ou *Josepha*. Para alén dos nomes femininos que coinciden nas dúas linguas, as formas castelanizadas de nomes galegos coma Agostiña, Antona, Bieita, Catarina, Caetana, Icíá, Xoana, Lourenza, Madalena, Margarida, Tareixa ou Sabela ateigan o catastro sen deixar nin un oco para os nomes na nosa lingua.

Como podemos observa á vista dos datos, a castelanización dos nomes de persoa estaba xa case que totalmente consumada a mediados do século XVIII, cando menos polo que respecta á area que comprende as terras de Betanzos. Moi probabelmente, e como aínda acontece na actualidade, as formas populares e vivas eran as galegas, mais a realización do catastro era un encargo da Coroa de Castela, e a «oficialización» dos betanceiros e das betanceiras faríase a través da única lingua oficial naquel momento, o español.

4. A CASTELANIZACIÓN DA ANTROPONIMIA II: OS APELIDOS

A castelanización dos apelidos galegos, e en xeral da antroponimia, é máis un dos pasos de asoballamento da lingua galega baixo a uniformización promovida desde a coroa de Castela e coa súa lingua imperial. Así, como puidemos observar, o catastro de Ensenada serve para amosar as habilidades castelanizadoras dalgúns escribáns do século XVIII. É

importante sinalar que as distintas mans que posúan a súa pluma nos libros do catastro delatan moi fielmente o proceso castelanizador, e que as diferenzas entre uns libros e outros son notábeis. Neste caso, traballamos con catro dos libros que conformaban o catastro, o *Real de Legos*, o *Real de Eclesiásticos*, o *Personal de Legos* e as *Respuestas Generales*. O último dos libros indicados é, sen dúbida ningunha, o máis castelanizado e mesmo latinizado de todos, e hai un exemplo que dá moi boa conta disto, un médico chamado *Pedro Antonio* que no *Real de Legos* se apelida «de Otero» ou «de Outeiro» alternativamente, nas *Respuestas Generales* chega a apelidarse «de Octero», non habendo concesións neste último libro á forma galega.

Mais a pesar de que as fontes documentais delatan o proceso castelanizador non nos faría falla remitírmolos a estas se temos en conta os datos actuais que se refiren aos apelidos betanceiros, xa que de moitos deles non hai pegada da forma tradicional galega. Entre os casos máis salientábeis está o do apelido *Outeiro* que na actualidade non existe na vila betanceira, e fica submerxido baixo o híbrido **Otero*, mais a comparanza co resto do país amosa uns datos non menos desalentadores posto que fronte a máis de corenta mil ocasións en que aparece a forma castelanizada, tan só atopamos 341 casos en que «resistiu» a forma galega. Un outro caso de reconversión gráfico-fonética, por medio de regras que son semellantes ás da creación de hiperenxebrismos, é o de *Souto*, que na actualidade, a pesar de ser o maioritario, compite co castelanizado **Soto*. Outros que non só a nivel de Betanzos, mais tamén a nivel da Galiza, sufriron un moi alto grao de castelanización foron apelidos como *Branco* ou *Mosqueira*, que na actualidade nesta vila mariñá tan só son rexistrados baixo a forma castelanizada, ou tamén *Vilar*, cuxa forma transformada aparece en máis do dobre dos rexistros que a variante sen deturpar. Un caso aparte é o do apelido *Veiga*, moi habitual nas terras mariñás e que en moi poucas ocasións aparece castelanizado.

Para alén de todos estes apelidos que sinalamos e moitos outros aos que aínda se podería aludir, un caso distinto é o dos apelidos cuxa grafía nos pode levar a equívocos ao non dispormos de datos sobre a pronuncia real dos mesmos, podendo deducir que están a representar a grafía etimolóxica ou que xa están castelanizados naquela altura. Entre estes encóntranse *Araújo*, *Cagigao* (escrito de tan diversas formas como posibilidades ofrece a palabra), *Agilda*, *Bujan*, *Juncal*, *Lage*, *Gayoso*, *Germade*, *Gil*, *Refojo* ou *Teijo*, que alternan as grafías <g>, <j> e máis <x>. Polo que respecta á actualidade xa non hai dúbida de que son castelanismos, non só porque non se adaptaron á grafía moderna do galego, senón tamén porque son pronunciados en todos os casos cos fonemas do español. Os *Seixas* que xa os escribíans alternaban con *Seijas* no catastro de Ensenada deron lugar á desaparición, cando menos en Betanzos, da primeira das opcións, aínda que, máis unha vez, estes resultados seguen as directrices que achamos no resto do país, onde fronte a máis de cinco mil *Seijas* aparecen rexistradas tan só 23 *Seixas* na actualidade. Un último apelido de que falaremos nesta liña, e que seguiu unhas regras de castelanización semellantes foi *Teixo*, que xa no catastro do século XVIII alterna con *Teijo*, mais na actualidade, e a pesar de ter Betanzos a maior concentración deste apelido (non tan habitual no resto da Galiza), non é que a forma galega non apareza nesta vila, senón que só se rexistra nunha ocasión en todo o país.

Hai unha infinidade de apelidos aos que poderíamos recorrer para seguir verificando o proceso castelanizador, e, boa mostra disto, son algúns dos exemplos que a continuación ofrecemos e que tiramos dos datos recollidos do catastro.

Andres Antonio [=Andres] Blanco [negociante por menor, merzero, dueño de tienda]
 Andrés Cabaleiro [=Cavaleiro/Cavallero] [negociante por menor, merzero]
 Andrés Camino [=Caamiño] (don)
 Mauro da Espiñeira [=da Hespñeira y Aguiar] [escrivano]
 Nicolás da Veiga [=de la Veiga/de Vega/Vega/Sanchez de Vega/Sanchez dela Vega]
 [escrivano real]
 Juan de Estrada [=de Estrada y Araujo] [escrivano de Ayuntamiento]
 Silbestre [=Silvestre] de Lain [=Lain/Laiño] [marinero]
 Joseph de Leys [=de Leis/de Leyes] (don)
 Ana de Losada [=Lousada/Losada] [panadera]
 Francisco de Outeiro [=de Otero] [maestro de texedor]
 Juan de Peñadobre [=de Penadobre] [arrendatario de aguardiente, de aguas ardientes y
 licores]
 Antonio de Seoane [=Seoane y Brejo/Seoane y Brexo] [maestro de zapatero]
 Luis dela Fuente (don) [theniente de ymbalidos]
 Manuel Garcia [=Garcia Obies/Ovies Garcia/Obies/Ovies/Hobes] [mercader de pormaior,
 fabricante de aguardiente]
 Francisca Gayoso [=Gaios] [panadera]
 Maria Eusevia Phelipez [=Phelipez del Villar] (doña)
 Juan Antonio [=Juan] Romero (don) [ofizial de pluma]
 Fernando Villanueva [=de Villanueva/de Villanueva] [escultor, tallista]
 Maria Yañez [panadera]

No primeiro dos casos, o apelido *Blanco* aparece castelanizado en todas as ocasións en que se fala deste individuo, mais non só, porque nas restantes alusións que se fan ao longo do catastro a este apelido, tan só aparece a forma do español. Máis interesante resulta o segundo do casos, onde, para alén da tan habitual confusión gráfica /<v>, observamos como o escribán no mesmo texto, mais tan só un pouco máis adiante, rebautiza ao individuo co apelido castelanizado, aínda así, o apelido *Cabaleiro* presenta unhas reticencias notábeis para a súa castelanización posto que na maior parte dos casos aparece a forma lexitimamente galega. As transformacións dos apelidos son, como podemos observar, continuas e, ao igual que lle aconteceu aos anteriores individuos, *Andrés Camiño*, muda en *Andrés Camino*, *Nicolás da Veiga*, pasa a ser *Nicolás de la Vega* ou *de Vega*, *Silbestre de Laiño* pasará a ser *Silvestre de Lain* e *Joseph de Leys* pasa a ser *Joseph de Leyes*. As castelanización no eido da onomástica persoal segue, pois, as pautas xerais da deturpación da lingua galega por mor da presión do español, e dá lugar a apelidos como *Losada*, *Otero*, *Brejo*, *Villar*, *Romero* ou *Yañez* no canto de *Lousada*, *Outeiro*, *Breixo*, *Vilar*, *Romeiro* ou *Eanes*, e mesmo a híbridos como *Peñadobre* no canto de *Penadobre*.

BIBLIOGRAFÍA

Fontes

- Real de Legos*. Fondos do Arquivo do Reino de Galicia. Sig. 419.
Real de Eclesiásticos. Fondos do Arquivo do Reino de Galicia. Sig. 420.
Personal de Legos. Fondos do Arquivo do Reino de Galicia. Sig. 421.
 VALES VILLAMARÍN, F.(1969). Transcripción «Respuestas de la ciudad de Betanzos al interrogatorio formulado a la misma para preparar el establecimiento de la «Única contribución»». *Boletín da Real Academia Galega*, Documentos históricos. Tomo III, A Coruña.
 BOULLÓN AGRELO, A./ Sousa Fernández, X. (coord.): «Cartografía dos Apelidos de Galicia», www.servergis.cesga.es/website/apelidos.

Obras de consulta

- CORDEIRO MOLEDO, C./ Varela Pombo, S., 1999, «Aproximación á onomástica persoal de Cangas do Morrazo no século XVIII». *Cadernos de Lingua* 20, A Coruña, Real Academia Galega, 85-96.
 FEIXÓ CID, X., 2003, *Diccionario galego dos nomes*. Vigo, Ed. Xerais de Galicia.
 FERREIRO FERNÁNDEZ, M., 2001, *Gramática Histórica Galega. II. Lexicoloxía*. Santiago de Compostela, Laiovento.
 FERRO RUIBAL, X./ BOULLÓN, A. I./ GARCÍA ÁLVAREZ, X. M./ LEMA, X. M^a/ TATO, F., 1992, *Diccionario dos Nomes Galegos*. Vigo, Ir Indo.
 LEMA SUÁREZ, X. M^a.
 (1991): «Interferencias lingüísticas do galego no castelán de Galicia dos séculos escuros. Algunhas calas nunha comarca rural: a Terra de Soneira». *Cadernos da lingua* 3. A Coruña, Real Academia Galega, 111-133.
 (1993): «Os nomes de persoa dunha parroquia rural galega: Berdoias (1607-1760)». *Cadernos da Lingua* 8. A Coruña, Real Academia Galega, 117-13.
 LÓPEZ, F., 1977, «Onomástica galega». *Grial* 58, 482-484.
 PASTUR GOICOA, M., 2003, «Catastro do Marqués de la Ensenada». *Gran Enciclopedia Galega*, t. 9. Lugo: *El Progreso-Diario de Pontevedra*, 89-91.
 PIEL, J. M., 1962/1963, «Sobre os apelidos portugueses do tipo patronímico en -ici > es (Rodrigues)» en *Boletim de Filología* 21, 3/4, 167-175.
 SARMIENTO, Fr. Martin, 1923, *Onomástico etimológico de la lengua gallega*. Ms. asinado en 1757. Tui, Tipografía Regional. 2ª ed.: Edición e estudo por J. J. Pensado. A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza, 1999, 2vols.
 TORRES DEL RÍO, J., 2006, *Os apelidos do Concello de Porto do Son*. A Coruña (Noia), Toxosoutos.

NOTAS

(1) Pastur Goicoa, M. (2003): «Catastro do Marqués de la Ensenada» en *Gran Enciclopedia Galega*, t. 9. Lugo: *El Progreso-Diario de Pontevedra*, 89-91

(2) Debemos lembrar que as persoas catastradas acostumaban ser as que tiñan bens materiais ou unha ocupación recoñecida, e que esta é unha das principais explicacións da desmesurada diferenza entre a aparición de nomes femininos e masculinos no catastro.

(3) Cordeiro Moledo, C./ Varela Pombo, S., (1999): «Aproximación á onomástica persoal de Cangas do Morrazo no século XVIII» ou Lema Suárez, X. M^a. (1993): «Os nomes de persoa dunha parroquia rural galega: Berdoias (1607-1760)».

(4) *Joseph*, ao igual que o feminino *Josepha*, é escrito en todas as ocasións en que aparece no catastro con esta grafía arcaica.

(5) Estes dous últimos xa cun volume moito menor de repeticións que os que encabezan a listaxe.

(6) Entre parénteses son recollidas as variantes gráficas que atopamos no catastro, así mesmo, moitos dos nomes que na actualidade teñen acento gráfico non o reflicten na listaxe por non apareceren con el en ningunha das fontes utilizadas.

(7) Vid. nota 3.

(8) A disposición dos datos que se fixo na base e que aquí aparece é a seguinte: prenome, recollendo entre corchetes as variantes gráficas e de composición que se dan ao longo dos libros, apelidos, onde recollemos, así mesmo, as variantes gráficas e de composición dos apelidos, ademais do tratamento, no caso de telo, e a ocupación no caso de que esta se nos especificase na información.

(9) O Centro de Supercomputación de Galicia (CESGA) desenvolveu para o Instituto da Lingua Galega (ILGA) un Mapa de Apelidos de Galicia na Internet, que permite coñecer a distribución xeográfica en Galicia de máis de 25.000 apelidos mediante a súa representación cartográfica nun mapa de concellos.

(10) Os datos da Cartografía dos apelidos de Galicia traballan cunha base de datos elaborada sobre o Censo de poboación de 1998 (Instituto Galego de Estatística).

(11) Os apelidos patronímicos consolidáronse na Baixa Idade Media e constituían o grupo máis numeroso, en grande medida debido á rendibilidade do sufixo -ICI que formaba construcións xenitivas sobre o nome do pai e deu lugar maioritariamente a -ez, coas variantes -es, -is ou -iz. Ex. *Henríquez* de *Henrique*, *López* de *Lopo*, *Sánchez* de *Sancho*, etc.

(12) A listaxe segue unha orde cuxo baremo é o índice de repeticións da forma no censo.

(13) Cando facemos estas afirmacións sempre nos estamos a referir ao ámbito escrito, xa que non dispomos dos datos necesarios para saber a pronuncia real dos nomes. Agora ben, seguramente non fose pouco habitual que aínda que os escribáns castellanizasen os nomes, unha grande parte da poboación fose allea a este proceso e seguise a utilizar as formas tradicionais galegas.